

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 46 - 92, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/40/2009

MORALNOŚĆ POLAKÓW PO DWUDZIESTU LATACH PRZEMIAN

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, MARZEC 2009

PRZEDRUK I ROZPOWSZECHNIANIE MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku
3 października 2008 roku

Liczne międzynarodowe projekty badawcze pokazują, że szybkie przemiany cywilizacyjne, tak charakterystyczne dla współczesnego świata, nie pozostają bez wpływu na sferę stosowanych norm i wyznawanych wartości. Demokryzacja polskiego społeczeństwa, będąca skutkiem transformacji ustrojowej, oraz związany z nią pluralizm polityczny i społeczno-kulturowy sprawiły, że również w naszym kraju trudno jest obecnie mówić o względnie jednolitym porządku normatywnym, który w jakiś sposób uniformizowałby zarówno społeczne, jak i indywidualne formy życia moralnego. Coraz mniejszą rolę w tym zakresie odgrywa religia, która sama w sobie nadal pozostaje ważną sferą życia Polaków¹.

W lutowym sondażu², po raz kolejny w minionym dwudziestoleciu, podjęliśmy problematykę zasad i norm moralnych w społeczeństwie. Przy okazji zapytaliśmy też Polaków o ich stosunek do niektórych kontrowersyjnych zjawisk i zachowań o charakterze moralnym, związanych ze sferą seksualności oraz życia małżeńskiego i rodzinnego.

CZY NALEŻY KIEROWAĆ SIĘ STAŁYMI ZASADAMI MORALNYMI?

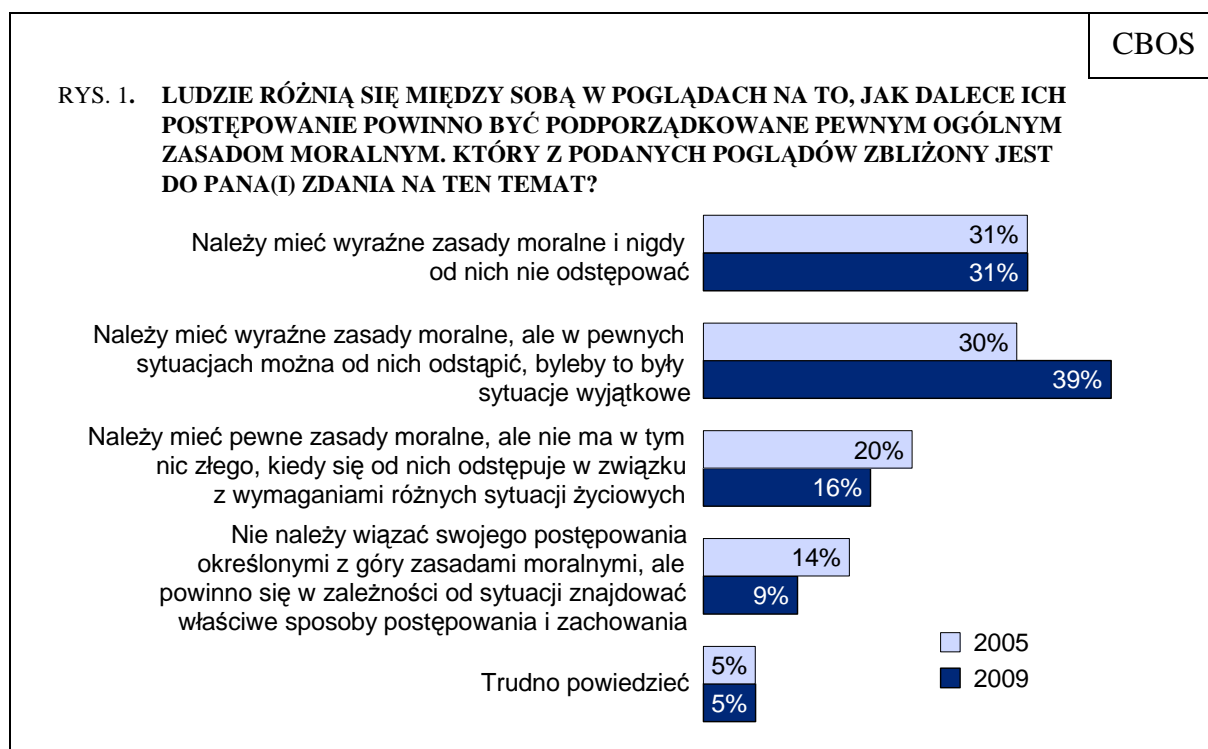
Tak samo jak przed czterema laty, jedynie niespełna jedna trzecia ankietowanych (31%) jest zdania, że należy mieć wyraźne zasady moralne i nigdy z nich nie rezygnować. Dwie piąte (39%) uważa wprawdzie za pożądane posiadanie jednoznacznych zasad w tym względzie, ale dopuszcza pewne sytuacje, w których zasady te można uznać za nieobowiązujące. Co szósty respondent (16%) stoi na stanowisku, że dobrze jest mieć stałe zasady, jednak złożony charakter życia codziennego zmusza do pewnych przewartościowań, a więc w określonym kontekście odstępianie od nich nie jest niczym złym. Co jedenasty dorosły Polak (9%) opowiada się za postępowaniem uzależnionym od sytuacji. W opinii tej

¹ Zob. komunikat CBOS „Wiara i religijność Polaków dwadzieścia lat po rozpoczęciu przemian ustrojowych”, marzec 2009.

² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (225) zrealizowano w dniach 5-11 lutego 2009 roku na liczącej 1048 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

grupy respondentów bezzasadne jest odgórne ustalanie reguł moralnych; ich zdaniem, okoliczności wymuszają określone postępowanie, które w danej chwili jest etycznie właściwe. Oznacza to, że w innej sytuacji to samo zachowanie może być uznane za niemoralne.

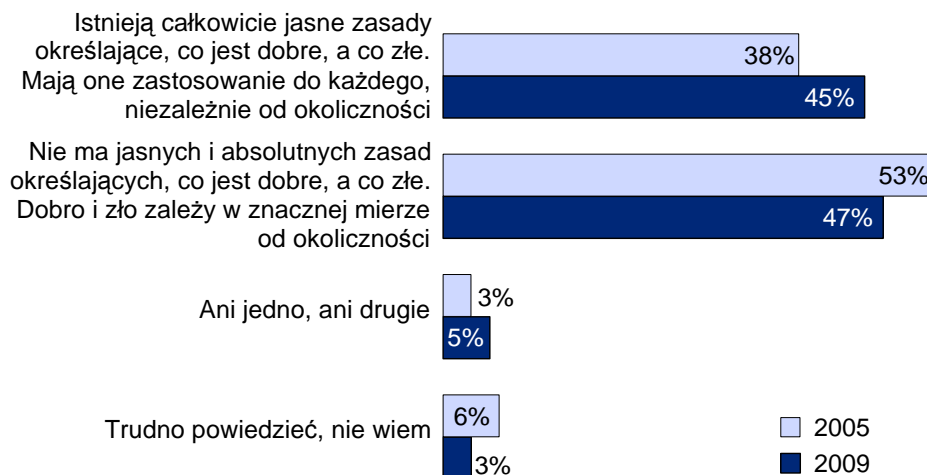
Warto zauważyć, że chociaż od 2005 roku nie uległ zmianie odsetek osób opowiadających się za koniecznością posiadania wyraźnych i bezwzględnych zasad moralnych, to dość istotnie zmalało poparcie dla moralności typowo „sytuacyjnej”. Częstsze jest natomiast przekonanie, zgodnie z którym warto mieć jasno określone zasady moralne, jednak w wyjątkowych sytuacjach można od nich odstąpić.

RELATYWIZM CZY UNIWERSALIZM MORALNY?

Relatywizm jako zjawisko charakterystyczne dla przemian moralnych we współczesnym świecie dość często przyjmowany jest również przez Polaków. Należy jednak zaznaczyć, że w stosunku do roku 2005 wzrósł (o 7 punktów, do 45%) odsetek osób przeświadczonych o istnieniu całkowicie jasnych zasad określających, co jest dobre, a co złe, które obowiązują każdego bez względu na okoliczności. Nadal najczęstsze jednak (47% wskazań, o 6 punktów mniej niż cztery lata temu) jest przekonanie, że nie można mówić o obiektywnym wymiarze istnienia dobra i zła. To, czy dane postępowanie jest właściwe czy też naganne, w znacznym stopniu zależy od okoliczności.

RYS. 2. PRZEDSTAWIMY PANU(I) DWA TWIERDZENIA, KTÓRE LUDZIE CZASAMI WYPOWIADAJĄ NA TEMAT DOBRA I ZŁA. KTÓRE JEST PANU(I) BLIŻSZE?

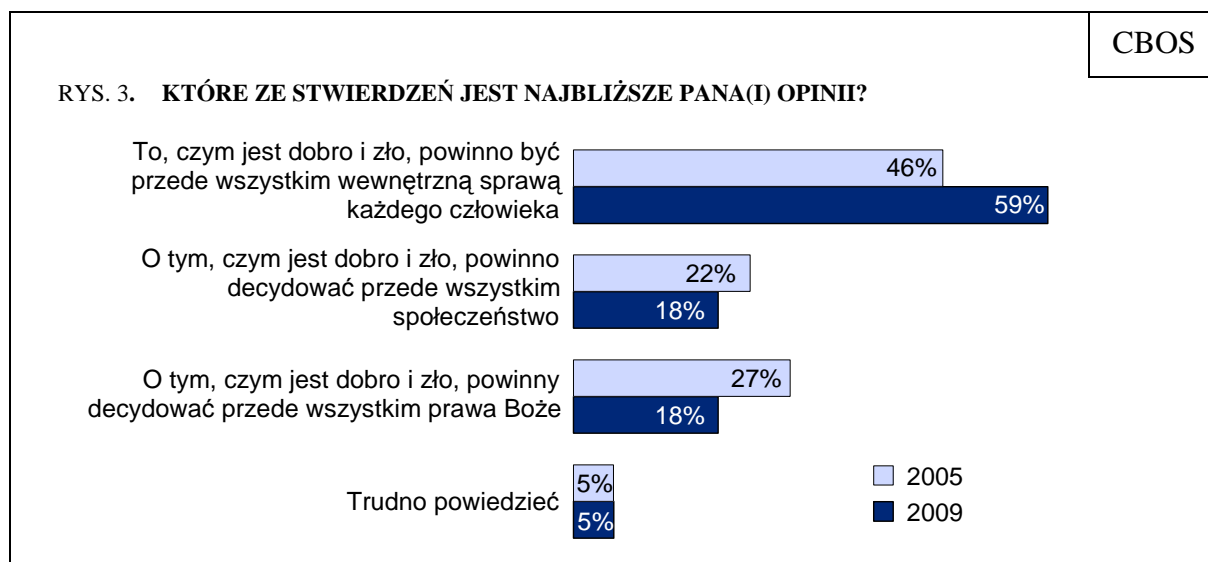
O względności funkcjonowania zasad moralnych mówią przede wszystkim najmłodszy badani, zwłaszcza uczniowie i studenci (61%). Podejściem takim częściej niż pozostali wyróżniają się również osoby o najwyższych dochodach *per capita* oraz respondenci deklarujący lewicowe poglądy polityczne. Widoczna jest w tym względzie prostoliniowa zależność od uczestniczenia w praktykach religijnych – im ono częstsze, tym opowiadanie się za relatywizmem etycznym rzadsze. Symptomatyczne jest jednak to, że względność zasad moralnych deklaruje jedna trzecia biorących udział w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu (32%) oraz dwie piąte praktykujących co niedziela (41%).

Tabela 1

Czy bierze Pan(i) udział w praktykach religijnych, takich jak: msze, nabożeństwa lub spotkania religijne?	Przedstawimy Panu(i) dwa twierdzenia, które ludzie czasami wypowiadają na temat dobra i zła. Które jest Panu(i) bliższe?			
	Istnieją całkowicie jasne zasady określające, co jest dobre, a co złe. Mają one zastosowanie do każdego, niezależnie od okoliczności	Nie ma jasnych i absolutnych zasad określających, co jest dobre, a co złe. Dobro i zło zależy w znacznej mierze od okoliczności	Ani jedno, ani drugie	Trudno powiedzieć
w procentach				
Tak, zazwyczaj kilka razy w tygodniu	58	32	2	8
Tak, raz w tygodniu	51	41	5	3
Tak, przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	46	49	4	1
Tak, kilka razy w roku	36	57	4	3
W ogóle nie uczestniczy	32	60	4	4

ŹRÓDŁA ZASAD MORALNYCH

Wprawdzie w stosunku do 2005 roku przybyło osób przekonanych o istnieniu jasnych zasad określających, co jest dobre, a co złe (o 7 punktów procentowych), ubyło zaś zdeklarowanych relatywistów w tym względzie (o 6 punktów), jednak nie wydaje się, by miało to związek ze wzrostem społecznej akceptacji nauczania Kościoła. W tym samym czasie bowiem wyraźnie zmalała (z 27% do 18%) liczba badanych sądzących, że o tym, czym jest dobro, a czym zło, powinny decydować przede wszystkim prawa Boże, zarazem znacząco zwiększyła się (z 46% do 59%) grupa tych, którzy są przekonani, że rozstrzygnięcie o dobru i złu powinno być przede wszystkim wewnętrzną sprawą każdego człowieka.

Religijność, zwłaszcza głęboka, oczywiście nie pozostaje bez wpływu na opinie o źródłach zasad etycznych. W przypadku praktykujących kilka razy w tygodniu jest to w pierwszej kolejności Bóg (uważa tak 50% z nich), jednak już większość chodzących do kościoła co tydzień (57%) uważa, że rozstrzygnięcie o dobru i złu powinno być wewnętrzną sprawą każdego człowieka. Jeszcze częściej przekonanie takie wyrażają respondenci praktykujący rzadziej niż raz w tygodniu, jednak nie dotyczy to osób w ogóle nieuczestniczących w praktykach religijnych, które stosunkowo częściej niż reszta opowiadają się za społecznymi regulacjami w tym względzie.

Tabela 2

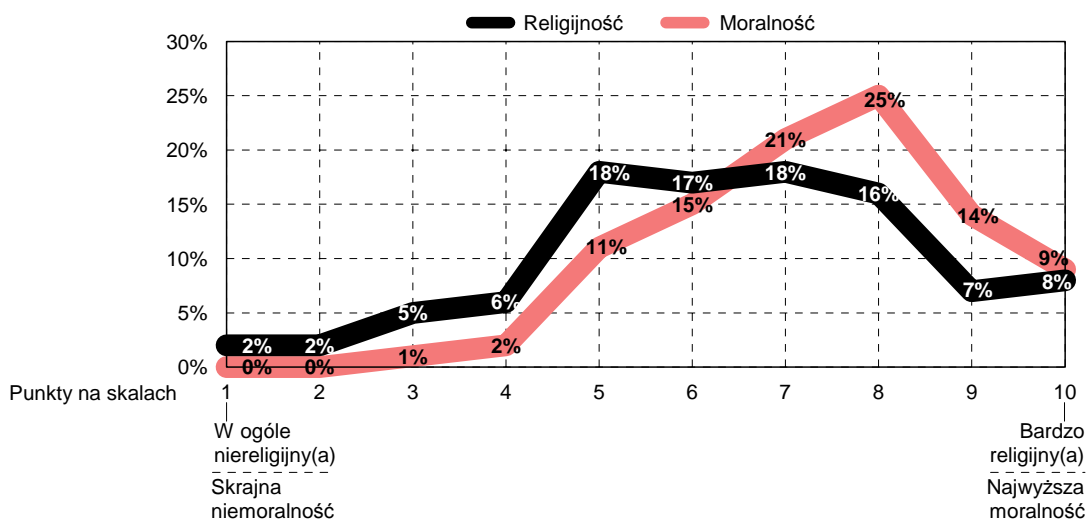
Czy bierze Pan(i) udział w praktykach religijnych, takich jak: msze, nabożeństwa lub spotkania religijne?	Które ze stwierdzeń jest najbliższe Pana(i) opinii?			
	To, czym jest dobro i zło, powinno być przede wszystkim wewnętrzną sprawą każdego człowieka	O tym, czym jest dobro i zło, powinno decydować przede wszystkim społeczeństwo	O tym, czym jest dobro i zło, powinny decydować przede wszystkim prawa Boże	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Tak, zazwyczaj kilka razy w tygodniu	36	6	50	8
Tak, raz w tygodniu	57	15	23	5
Tak, przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	66	17	11	6
Tak, kilka razy w roku	65	22	10	3
W ogóle nie uczestniczy	53	32	9	6

Na prawo Boże jako normodawcę właściwego postępowania częściej niż inni wskazują również osoby najstarsze (zwłaszcza emeryci), najslabiej wykształcone i najgorzej oceniające swoje warunki materialne, a także respondenci identyfikujący się z prawicą. Natomiast przekonanie, że o tym, czym jest dobro i zło, powinno decydować przede wszystkim społeczeństwo, stosunkowo częściej niż reszta wyrażają mieszkańcy największych miejscowości, bezrobotni, osoby o najwyższych dochodach *per capita* oraz badani deklarujący lewicowe poglądy polityczne, częściej mężczyźni niż kobiety (zob. tabele aneksowe).

MORALNOŚĆ A RELIGIJNOŚĆ

To, że moralność – cokolwiek przez nią rozumiemy – nie musi wynikać z religijności, wyraźnie pokazują autodeklaracje religijności i moralności. Polacy zdecydowanie częściej uważają się za moralnych (średnia 7,30 na 10-punktowej skali) niż za religijnych (6,38).

RYS. 4. NIEZALEŻNIE OD TEGO, CZY CHODZI PAN(I) DO KOŚCIOŁA, W JAKIM STOPNIU UZNAŁ(A)BY PAN(I) SIEBIE ZA OSOBĘ **RELIGIJNĄ** / **MORALNĄ**? PROSZĘ WYBRAĆ OKREŚLONY PUNKT NA SKALI OD 1 DO 10

Pominięto odpowiedzi „trudno powiedzieć”

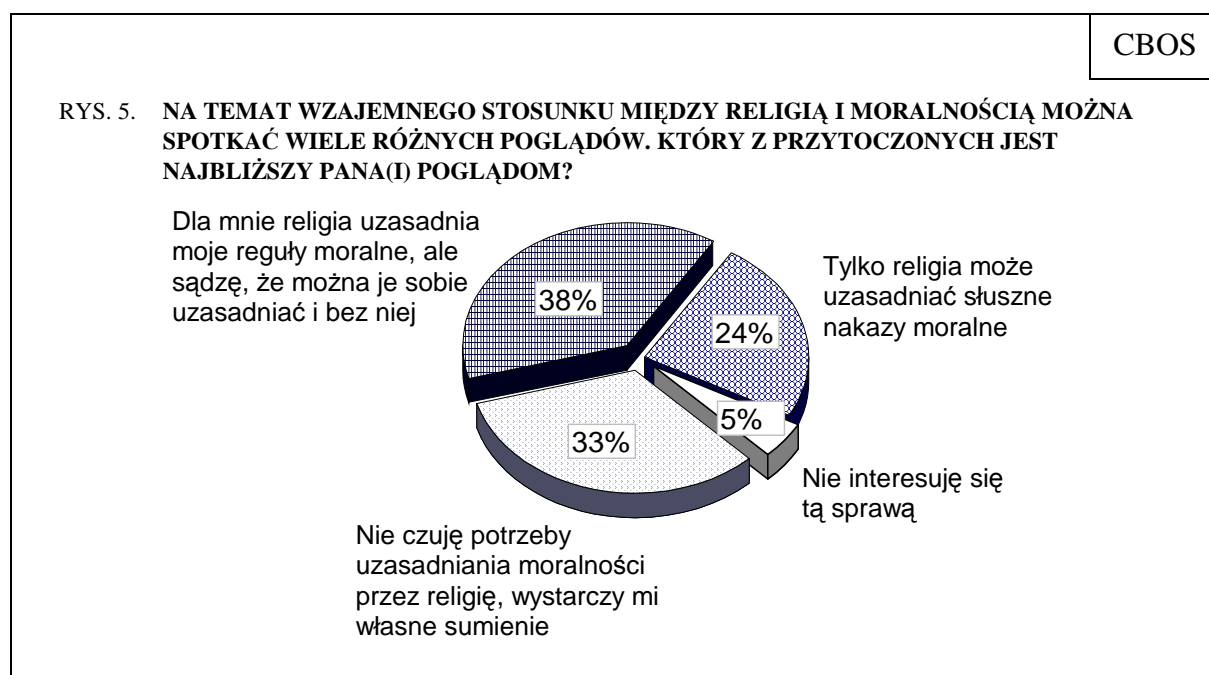
Chociaż moralność nie stanowi bezpośredniego przejawu religijności, jednak jest z nią w znacznym stopniu skorelowana (r Pearsona = 0,48). Wśród Polaków określających się jako bardzo religijni 73% przypisuje sobie jednocześnie najwyższą moralność, a wśród tych, którzy – w swoim przekonaniu – są głęboko moralni, 85% uważa się za mniej lub bardziej religijnych.

Tabela 3

Ocena własnej religijności	Ocena własnej moralności				
	punkty na skali				
	1–5 niemoralny(a)*	6–8 raczej moralny(a)	9–10 bardzo moralny(a)		
Punkty na skali:	w procentach				
1–2 – w ogóle niereligijny(a)	26	64	10	100	
3–5 – raczej niereligijny(a)	34	56	10	100	
6–8 – raczej religijny(a)	5	78	17	100	
9–10 – bardzo religijny(a)	3	24	73	100	
Ocena własnej moralności	Ocena własnej religijności				
	punkty na skali				
	1–2 w ogóle niereligijny(a)	3–5 raczej niereligijny(a)	6–8 raczej religijny(a)	9–10 bardzo religijny(a)	
Punkty na skali:	w procentach				
1–5 – niemoralny(a)*	7	71	19	3	100
6–8 – raczej moralny(a)	4	27	64	5	100
9–10 – bardzo moralny(a)	2	13	39	46	100

* Ze względu na niskie liczebności zastosowano szerszą kategorię

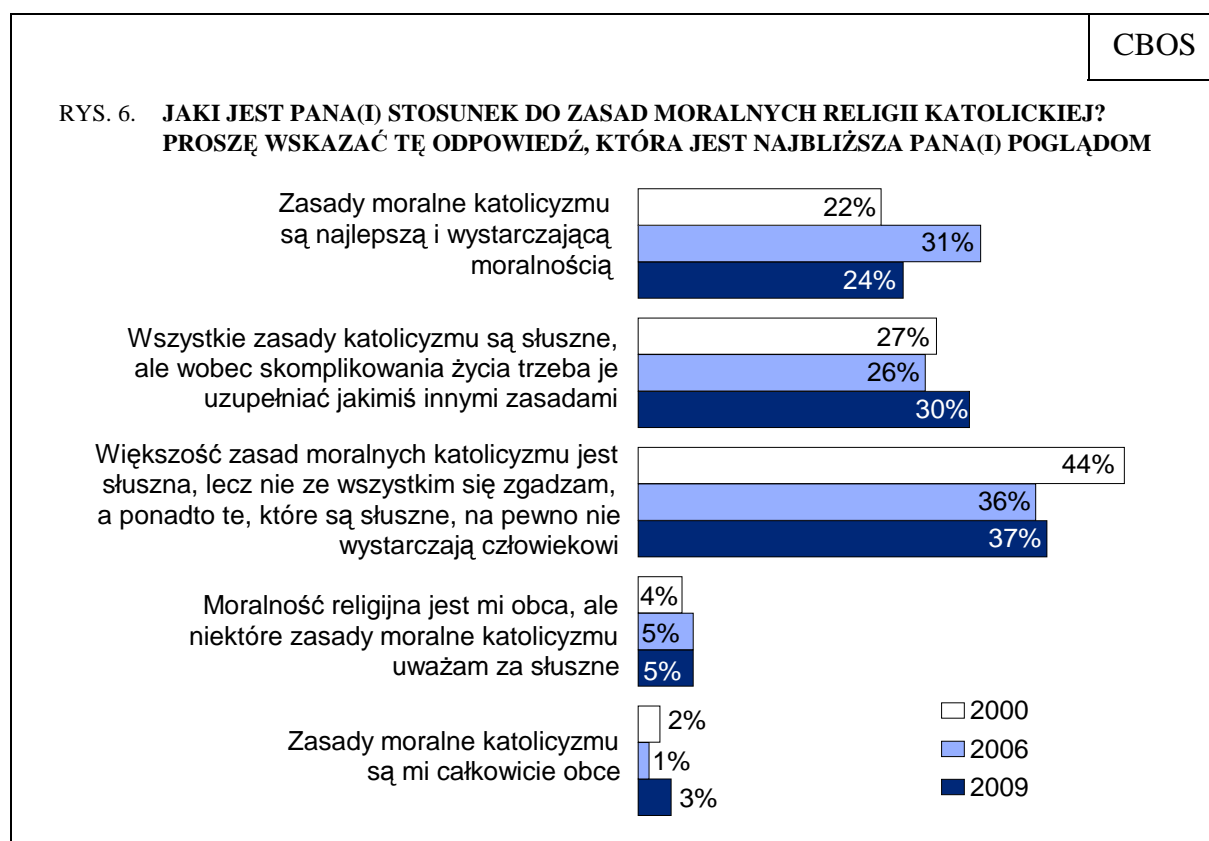
Jeżeli chodzi o opinie na temat związków między moralnością i religią, prawie trzy czwarte Polaków (71%) uważa, że religia nie musi uzasadniać słusznych nakazów moralnych, chociaż – jak wynika z deklaracji – w życiu większości z nich (38%) faktycznie je uzasadnia. Przekonanie, iż wyłącznie religia może być podstawą właściwej moralności, wyraża jedynie co czwarty ankietowany (24%). Co dwudziesty (5%) nie interesuje się tymi sprawami.

STOSUNEK DO ZASAD MORALNYCH KATOLICYZMU

Blisko trzy czwarte Polaków uważa, że uzasadnienia moralnych reguł postępowania można szukać poza religią. Jaki zatem w katolickim kraju jest stosunek do moralności proponowanej przez to wyznanie? Jak się okazuje, zasady moralne katolicyzmu za najlepszą i wystarczającą moralność uznaje jedynie co czwarty badany (24%). Jeżeli populację ograniczymy wyłącznie do katolików, odsetek ten jest tylko nieznacznie wyższy (26%). Stosunkowo największą grupę (37%) stanowią ci, według których zasady moralne katolicyzmu są słuszne, lecz nie ze wszystkimi z nich się zgadzają, a ponadto sądzą, że te, które są właściwe, nie wystarczają człowiekowi. Blisko jedna trzecia ankietowanych (30%, wśród katolików – 32%) twierdzi natomiast, że wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne, jednak wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełniać jakimiś innymi normami. Moralność religijną za obcą sobie uznaje 8% badanych, w tym 5% mimo wszystko docenia

niektóre zasady katolicyzmu. W porównaniu z rokiem 2006 wyraźnie zmniejszył się (o 7 punktów) odsetek osób, które moralność ograniczają wyłącznie do zasad katolicyzmu, natomiast nieco wzrosła liczba ceniących moralność katolicką, ale uważających, że jest ona niewystarczająca i należy ją uzupełniać innymi zasadami. Nadal jednak opinie w tym zakresie sprzyjają etyce katolickiej nieco bardziej niż w 2000 roku.

Oczywiście i w tym względzie religijność badanych odgrywa dużą rolę, jednak nie bez znaczenia jest fakt, że dwie piąte głęboko wierzących (39%) uznaje moralność katolicką za co najmniej ograniczoną, w tym co dwudziesty (5%) – za zupełnie nieprzystającą do jego życia. Wśród respondentów, którzy określają się jako wierzący, zasady moralne katolicyzmu uważa za najlepszą i wystarczającą moralność zaledwie co piąty (20%), a dwukrotnie większa grupa (41%) podchodzi do moralności katolickiej wybiórczo i nie traktuje jej jako jedynie obowiązującej.

Tabela 4

Niezależnie od udziału w praktykach religijnych, czy uważa Pan(i) siebie za osobę:	Jaki jest Pana(i) stosunek do zasad moralnych religii katolickiej? Proszę wskazać tę odpowiedź, która jest najbliższa Pana(i) poglądom.				
	Zasady moralne katolicyzmu są najlepszą i wystarczającą moralnością	Wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne, ale wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełniać jakimiś innymi zasadami	Większość zasad moralnych katolicyzmu jest słuszna, lecz nie ze wszystkim się zgadzam, a ponadto te, które są słuszne, na pewno nie wystarczają człowiekowi	Moralność religijna jest mi obca, ale niektóre zasady moralne katolicyzmu uważam za słuszne	Zasady moralne katolicyzmu są mi całkowicie obce
	w procentach				
– głęboko wierzącą	61	22	11	1	5
– wierzącą	20	33	41	4	2
– niewierzącą*	5	11	41	30	13

* Ze względu na niskie liczebności połączono „raczej niewierzących” i „zdecydowanie niewierzących”

Wśród osób, które praktykują religijnie kilka razy w tygodniu, o wystarczalności, a zarazem wyższości norm moralnych proponowanych przez katolicyzm przekonanych jest 69% ankietowanych, a wśród uczestniczących w praktykach religijnych raz w tygodniu – jedynie 34%.

Tabela 5

Czy bierze Pan(i) udział w praktykach religijnych, takich jak: msze, nabożeństwa lub spotkania religijne?	Jaki jest Pana(i) stosunek do zasad moralnych religii katolickiej? Proszę wskazać tę odpowiedź, która jest najbliższa Pana(i) poglądom.				
	Zasady moralne katolicyzmu są najlepszą i wystarczającą moralnością	Wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne, ale wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełniać jakimiś innymi zasadami	Większość zasad moralnych katolicyzmu jest słuszna, lecz nie ze wszystkim się zgadzam, a ponadto te, które są słuszne, na pewno nie wystarczają człowiekowi	Moralność religijna jest mi obca, ale niektóre zasady moralne katolicyzmu uważam za słuszne	Zasady moralne katolicyzmu są mi całkowicie obce
	w procentach				
Tak, zazwyczaj kilka razy w tygodniu	69	21	8	0	2
Tak, raz w tygodniu	34	36	27	2	1
Tak, przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	16	33	47	3	1
Tak, kilka razy w roku	7	25	57	8	3
W ogóle nie uczestniczy	6	12	40	28	14

W naszym kraju wyraźnie zatem widać symptomy czegoś, co Krzysztof Kiciński określa terminem „sekularyzacja moralności”. Wyraża się ona głównie w tym, że Polacy w stosunkowo niewielkim stopniu odczuwają potrzebę religijnego uzasadniania standardów moralnych i w wielu sprawach deklarują poglądy moralne trudne do pogodzenia z religią. Zjawisko to dotyczy dość szerokich kręgów społecznych, w tym również osób określających się jako wierzące, a nawet głęboko wierzące³.

STOSUNEK DO NIEKTÓRYCH ZACHOWAŃ O CHARAKTERZE MORALNYM

Stosunkowo często prezentowane selektywne podejście do zasad moralnych katolicyzmu oraz traktowanie ich jako moralności nie do końca przystającej do obecnej rzeczywistości znajduje wyraźne odzwierciedlenie w stosunku Polaków do takich kwestii i zachowań, jak: antykoncepcja, seks przedmałżeński, rozwód, zdrada czy aborcja.

Okazuje się, że aż trzy czwarte dorosłych Polaków za dopuszczalne uznaje stosowanie środków antykoncepcyjnych oraz współżycie seksualne przed ślubem (po 75%). Trzy piąte (60%) daje przyzwolenie na rozwód, a blisko jedna trzecia (31%) deklaruje poparcie dla przerywania ciąży. Współżycie seksualne pozostającej w związku małżeńskim osoby z kimś innym niż jej mąż czy żona akceptuje 15% ankietowanych.

Tabela 6

Jaki jest Pana(i) stosunek do przedstawionych zachowań i sytuacji? Czy, Pana(i) zdaniem, są one dopuszczalne czy też niedopuszczalne?	Zdecydowanie dopuszczalne	Raczej dopuszczalne	DOPUSZCZALNE	Raczej niedopuszczalne	Zdecydowanie niedopuszczalne	NIEDOPUSZCZALNE	Trudno powiedzieć
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	40	35	75	14	6	20	5
Współżycie seksualne przed ślubem	37	38	75	14	7	21	4
Rozwód	18	42	60	22	14	36	4
Przerywanie ciąży	6	25	31	27	37	64	5
Współżycie seksualne pozostającej w związku małżeńskim osoby z kimś innym niż jej mąż lub żona	5	10	15	36	45	81	4

³ K. Kiciński, *Autonomia moralna – wartość epoki postautorytarnej*, w: *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Mariański, L. Smyczek, Kraków 2008.

Wśród respondentów uczestniczących w praktykach religijnych raz w tygodniu poparcie dla antykoncepcji oraz seksu przedmałżeńskiego deklaruje dwie trzecie, rozwód dopuszcza połowa, aborcję – jedna piąta, a zdradę małżeńską – co dziesiąty. Odsetki te są jeszcze wyższe wśród młodych praktykujących katolików. Stosowanie środków antykoncepcyjnych akceptuje 79% badanych w wieku 18-24 lata, którzy przynajmniej raz w tygodniu biorą udział w praktykach religijnych. Blisko trzy czwarte z tej grupy opowiada się za współżyciem seksualnym przed ślubem, ponad połowa nie widzi nic złego w rozwodach, jedna piąta optuje za aborcją, a jedna ósma dopuszcza współżycie seksualne pozostającej w związku małżeńskim osoby z kimś innym niż jej mąż lub żona.

Tabela 7

Jaki jest Pana(i) stosunek do przedstawionych zachowań i sytuacji? Czy, Pana(i) zdaniem, są one dopuszczalne czy też niedopuszczalne?	Czy bierze Pan(i) udział w praktykach religijnych, takich jak: msze, nabożeństwa lub spotkania religijne?				
	Tak, zazwyczaj kilka razy w tygodniu	Tak, raz w tygodniu	Tak, przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	Tak, kilka razy w roku	W ogóle nie uczestniczy
	w procentach				
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	46	66	85	92	86
Współżycie seksualne przed ślubem	31	65	84	95	88
Rozwód	38	51	62	79	75
Przerywanie ciąży	18	19	31	57	47
Współżycie seksualne pozostającej w związku małżeńskim osoby z kimś innym niż jej mąż lub żona	8	10	18	24	22

Jak się okazuje, przyzwolenie na omawiane zachowanie nie musi oznaczać (i bardzo często nie oznacza) określania siebie jako osoby niereligijnej czy, tym bardziej, niemoralnej. Wśród respondentów, którzy – we własnej ocenie – są bardzo religijni, antykoncepcję akceptuje ponad dwie piąte (43%), współżycie seksualne przed ślubem – ponad jedna trzecia (36%); co trzeci (32%) przyzwala na rozwody, co dziewiąty (11%) na przerywanie ciąży, a co szesnasty (6%) – na seks pozamałżeński.

Tabela 8

Jaki jest Pana(i) stosunek do przedstawionych zachowań i sytuacji? Czy, Pana(i) zdaniem, są one dopuszczalne czy też niedopuszczalne?	Niezależnie od tego, czy chodzi Pan(i) do kościoła, w jakim stopniu uznał(a)by Pan(i) siebie za osobę religijną? Proszę wybrać określony punkt na skali od 1 do 10, na której 1 oznacza „w ogóle niereligijny(a)”, a 10 – „bardzo religijny(a)”			
	1-2 w ogóle niereligijny(a)	3-5 raczej niereligijny(a)	6-8 raczej religijny(a)	9-10 bardzo religijny(a)
	w procentach			
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	100	88	75	43
Współzycie seksualne przed ślubem	98	90	75	36
Rozwód	79	74	58	32
Przerywanie ciąży	58	45	27	11
Współzycie seksualne pozostającej w związku małżeńskim osoby z kimś innym niż jej mąż lub żona	30	18	15	6

Jeszcze mniejsze znaczenie w tym względzie ma ocena własnej moralności. Wśród osób, które – we własnym przekonaniu – są głęboko moralne, przyzwolenie na antykoncepcję sięga 66%, na współzycie seksualne przed ślubem – 58%, na rozwód – 47%, na aborcję – 24%, a na seks pozamałżeński – 11%.

Tabela 9

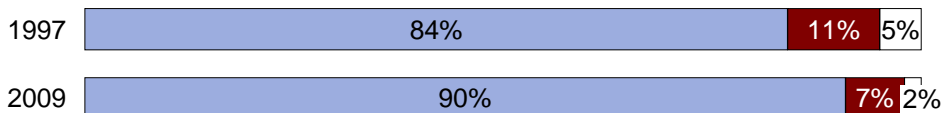
Jaki jest Pana(i) stosunek do przedstawionych zachowań i sytuacji? Czy, Pana(i) zdaniem, są one dopuszczalne czy też niedopuszczalne?	Posługując się skalą od 1 do 10, na której 1 oznacza skrajną niemoralność, a 10 – najwyższą moralność, proszę ocenić swój osobisty poziom moralności			
	1-2 skrajnie niemoralny(a)	3-5 raczej niemoralny (a)	6-8 raczej moralny (a)	9-10 bardzo moralny (a)
	w procentach			
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	83	79	78	66
Współzycie seksualne przed ślubem	100	82	80	58
Rozwód	50	68	63	47
Przerywanie ciąży	50	32	34	24
Współzycie seksualne pozostającej w związku małżeńskim osoby z kimś innym niż jej mąż lub żona	50	24	15	11

Na koniec należy zwrócić uwagę, że mimo dość wysokiego społecznego przeświadczenia o względności zasad moralnych, znacznej indywidualizacji w sferze norm i wartości oraz deinstytucjonalizacji moralności, w tym jej sekularyzacji, nadal dość powszechne jest w Polsce nastawienie prospołeczne, związane z ogólnie przyjętymi zasadami współzycia społecznego w duchu kooperacji. Co więcej, tego typu podejście wyrażane jest obecnie nawet częściej niż w 1997 roku.

RYS. 7. GDYBY PAN(I) MIAŁ(A) PRZEKAZAĆ SWOJEMU DZIECKU, WNUKOWI LUB INNEJ MŁODEJ OSOBIE JAKĄŚ MYŚL, JAKIEŚ PRZESŁANIE NA DALSZE ŻYCIE, TO KTÓRYCH Z PONIŻSZYCH STWIERDZEŃ RADZIŁ(A)BY PAN(I) TRZYMAĆ SIĘ W ŻYCIU. CO W ŻYCIU WARTO, A CZEGO NIE WARTO?

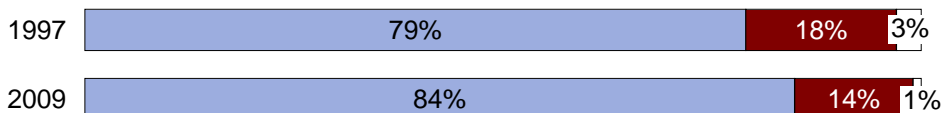
CZY W ŻYCIU:

- warto pomagać innym ludziom
- nie warto pomagać innym, bo inni i tak tylko cię wykorzystają
- Trudno powiedzieć

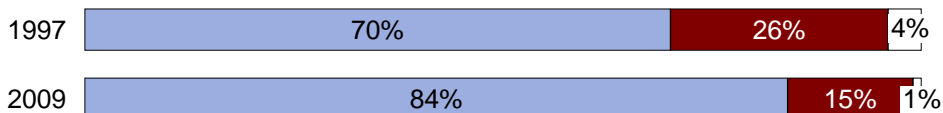
CZY W ŻYCIU:

- warto być pracowitym
- pracowitość nie jest koniecznym warunkiem sukcesów w życiu
- Trudno powiedzieć

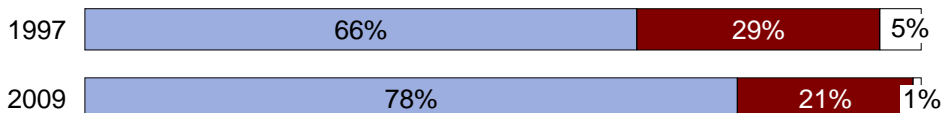
CZY W ŻYCIU:

- warto zawsze i niezależnie od okoliczności być uczciwym
- jeśli chce się w życiu do czegoś dojść, nie zawsze można być uczciwym
- Trudno powiedzieć

CZY W ŻYCIU:

- warto być dobrym
- dobroć nie popłaca, w życiu trzeba trochę bezwzględności
- Trudno powiedzieć

Polacy niemal powszechnie uważają, że warto pomagać innym ludziom (90%, o 6 punktów więcej niż dwanaście lat temu), w zdecydowanej większości doceniają pracowitość (84%, wzrost o 5 punktów), są przekonani, że niezależnie od okoliczności warto być uczciwym (84%, wzrost o 14 punktów), oraz twierdzą, że opłaca się być dobrym (78%, wzrost o 12 punktów). W tym kontekście fałszywa wydaje się teza, że moralność Polaków tracąc swoje religijne uzasadnienie podąża w kierunku racjonalnej kalkulacji oraz działania w imię partykularnych interesów.

Opracował
Rafał BOGUSZEWSKI

A N E K S

Tabela 1

		Ludzie różnią się między sobą w poglądach na to, jak dalece ich postępowanie powinno być podporządkowane pewnym ogólnym zasadom moralnym. Który z podanych poglądów zbliżony jest do Pana(i) zdania na ten temat?					Liczba osób
		Należy mieć wyraźne zasady moralne i nigdy od nich nie odstępować	Należy mieć wyraźne zasady moralne, ale w pewnych sytuacjach można od nich odstąpić, byleby to były sytuacje wyjątkowe	Należy mieć pewne zasady moralne, ale nie ma w tym nic złego, kiedy się od nich odstępuje w związku z wymaganiami różnych sytuacji życiowych	Nie należy wiązać swojego postępowania określonymi z góry zasadami moralnymi, ale powinno się w zależności od sytuacji znajdować właściwe sposoby postępowania i zachowania	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		31	39	16	9	5	1046
Płeć	Mężczyźni	28	43	17	7	4	496
	Kobiety	34	36	15	10	5	550
Wiek	18-24 lata	19	46	26	6	3	160
	25-34	25	48	17	6	3	184
	35-44	29	42	16	10	3	148
	45-54	28	41	18	9	4	191
	55-64	41	35	11	8	6	173
	65 lat i więcej	44	26	11	12	8	189
Miejsce zamieszkania	Wieś	34	39	13	8	7	402
	Miasto do 20 tys.	33	34	21	9	3	138
	20-100 tys.	30	44	14	9	3	205
	101-500 tys.	27	40	15	13	5	162
	501 tys. i więcej mieszk.	29	38	26	5	1	139
Wykształcenie	Podstawowe	36	31	16	6	11	284
	Zasadnicze zawodowe	29	38	19	11	3	265
	Średnie	31	44	15	9	2	351
	Wyższe	29	45	15	9	2	145
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	32	51	10	6	1	88
	Średni personel, technicy	29	43	20	6	2	43
	Pracownicy adm.-biurowi	32	46	4	16	2	62
	Pracownicy usług	30	36	20	11	1	64
	Robotnicy wykwalifikowani	23	45	20	8	3	130
	Robotnicy niewykwalifik.	42	29	14	10	5	56
	Rolnicy	34	33	14	11	8	56
	Pracujący na własny rach.	18	42	29	6	5	36
Bierni zawodowo	Renciści	26	34	12	13	15	85
	Emeryci	44	30	12	9	6	203
	Uczniowie i studenci	19	48	28	2	3	112
	Bezrobotni	37	36	17	10		63
	Gospodynie domowe i inni	26	43	18	7	6	49
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	31	47	11	10	2	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	28	46	16	6	3	80
	sekt. pryw. poza rolnict.	23	41	23	10	3	225
	prywatnym gosp. rolnym	38	29	18	8	6	44
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	32	42	13	8	5	249
	501-750	27	40	16	10	6	176
	751-1000	31	40	17	7	5	191
	1001-1500	35	35	16	12	3	153
	Powyżej 1500 zł	31	44	14	8	3	121
Ocena własnych war. mater.	Złe	32	38	17	8	5	194
	Średnie	34	37	15	8	6	470
	Dobre	27	42	17	10	3	382
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	62	12	12	4	10	50
	Raz w tygodniu	34	40	13	9	3	508
	1-2 razy w miesiącu	25	40	17	11	7	191
	Kilka razy w roku	25	45	20	7	3	205
	W ogóle nie uczestniczy	27	32	29	5	7	92
Poglądy polityczne	Lewica	26	41	20	10	3	126
	Centrum	29	42	16	9	4	348
	Prawica	35	44	13	7	2	347
	Trudno powiedzieć	32	26	21	10	11	225

Tabela 2

		Które ze stwierdzeń jest najbliższe Pana(i) opinii?				Liczba osób
		To, czym jest dobro i zło, powinno być przede wszystkim wewnętrzną sprawą każdego człowieka	O tym, czym jest dobro i zło, powinno decydować przede wszystkim społeczeństwo	O tym, czym jest dobro i zło, powinny decydować przede wszystkim prawa Boże	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	
Ogółem		59	18	18	5	1044
Płeć	Mężczyźni	56	22	18	5	495
	Kobiety	62	14	19	5	549
Wiek	18-24 lata	62	19	14	4	160
	25-34	65	17	14	4	184
	35-44	61	19	18	2	148
	45-54	59	18	18	4	191
	55-64	60	21	14	4	173
	65 lat i więcej	48	13	31	9	187
Miejsce zamieszkania	Wieś	61	14	20	5	403
	Miasto do 20 tys.	62	21	15	2	138
	20-100 tys.	57	23	17	3	203
	101-500 tys.	63	11	19	8	161
	501 tys. i więcej mieszk.	50	27	19	5	139
Wykształcenie	Podstawowe	52	15	24	9	283
	Zasadnicze zawodowe	63	18	16	3	265
	Średnie	59	20	18	3	351
	Wyższe	66	17	13	5	145
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	60	23	13	4	88
	Średni personel, technicy	58	27	15		43
	Pracownicy adm.-biurowi	63	18	14	4	62
	Pracownicy usług	70	15	11	3	63
	Robotnicy wykwalifikowani	62	20	15	3	130
	Robotnicy niewykwalifik.	54	20	20	6	56
	Rolnicy	63	12	19	5	56
	Pracujący na własny rach.	61	16	18	5	36
Bierni zawodowo	Renciści	61	16	15	8	85
	Emeryci	48	14	31	7	203
	Uczniowie i studenci	63	17	15	5	112
	Bezrobotni	58	26	16		62
	Gospodynie domowe i inni	62	12	18	8	49
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	61	21	15	3	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	66	21	8	4	79
	sekt. pryw. poza rolnict.	59	20	17	4	225
	prywatnym gosp. rolnym	71	9	16	4	44
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	61	14	19	6	249
	501-750	60	16	20	4	176
	751-1000	62	17	17	5	190
	1001-1500	57	19	22	2	152
	Powyżej 1500 zł	58	23	14	4	121
Ocena własnych war. mater.	Złe	56	14	25	4	194
	Średnie	58	18	19	5	471
	Dobre	62	20	14	4	380
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	36	7	50	8	50
	Raz w tygodniu	57	15	23	5	506
	1-2 razy w miesiącu	66	17	11	6	193
	Kilka razy w roku	65	22	10	3	203
	W ogóle nie uczestniczy	53	32	9	6	92
Poglądy polityczne	Lewica	56	26	13	5	126
	Centrum	65	19	12	4	345
	Prawica	57	15	25	3	347
	Trudno powiedzieć	54	16	21	9	226

Tabela 3

		Na temat wzajemnego stosunku między religią i moralnością można spotkać wiele różnych poglądów. Który z przytoczonych jest najbliższy Pana(i) poglądom?				Liczba osób
		Tylko religia może uzasadniać słuszne nakazy moralne	Dla mnie religia uzasadnia moje reguły moralne, ale sędzę, że można je sobie uzasadniać i bez niej	Nie czuję potrzeby uzasadniania moralności przez religię, wystarczy mi własne sumienie	Nie interesuję się tą sprawą	
		%	%	%	%	
Ogółem		24	38	33	5	1033
Płeć	Mężczyźni	20	38	37	5	487
	Kobiety	28	37	31	4	546
Wiek	18-24 lata	12	51	33	3	157
	25-34	16	34	42	8	185
	35-44	18	45	36	2	145
	45-54	20	35	40	4	187
	55-64	30	39	27	4	172
	65 lat i więcej	43	28	23	6	187
Miejsce zamieszkania	Wieś	33	34	28	5	396
	Miasto do 20 tys.	20	40	38	2	137
	20-100 tys.	22	42	31	5	203
	101-500 tys.	17	35	39	10	160
	501 tys. i więcej mieszk.	12	45	43		137
Wykształcenie	Podstawowe	35	36	22	7	276
	Zasadnicze zawodowe	26	34	37	4	263
	Średnie	17	41	39	3	351
	Wyższe	15	43	36	6	143
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	18	36	39	7	87
	Średni personel, technicy	4	43	50	2	43
	Pracownicy adm.-biurowi	16	48	31	5	59
	Pracownicy usług	17	38	37	8	64
	Robotnicy wykwalifikowani	18	41	34	6	130
	Robotnicy niewykwalifik.	32	35	27	6	54
	Rolnicy	42	32	21	6	54
Pracujący na własny rach.	9	34	51	5	35	
Bierni zawodowo	Renciści	26	33	36	4	84
	Emeryci	43	31	23	3	202
	Uczniowie i studenci	12	56	29	2	108
	Bezrobotni	15	33	50	2	63
Pracuje w:	Gospodynie domowe i inni	17	30	46	7	49
	inst. państw., publicznej	15	45	35	5	138
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	16	43	39	2	78
	sekt. pryw. poza rolnict. prywatnym gosp. rolnym	15	38	40	7	224
Dochody na jedną osobę	prywatnym gosp. rolnym	43	35	19	3	42
	Do 500 zł	24	41	31	5	244
	501-750	26	39	32	3	177
	751-1000	30	35	28	6	190
	1001-1500	23	39	36	2	153
Ocena własnych war. mater.	Powyżej 1500 zł	11	42	42	5	120
	Złe	24	37	36	3	191
	Średnie	28	38	29	6	469
Udział w prakt. religijnych	Dobre	19	39	38	4	372
	Kilka razy w tygodniu	65	23	6	5	50
	Raz w tygodniu	34	40	23	4	501
	1-2 razy w miesiącu	16	52	28	5	189
	Kilka razy w roku	4	35	56	5	201
Poglądy polityczne	W ogóle nie uczestniczy	4	14	71	11	92
	Lewica	9	42	45	5	124
	Centrum	18	43	34	5	341
	Prawica	29	38	31	3	346
	Trudno powiedzieć	33	28	32	7	222

Tabela 4

		Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:			Liczba osób
		warto pomagać innym ludziom	nie warto pomagać innym, bo inni i tak tylko cię wykorzystają	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		90	7	2	1047
Płeć	Mężczyźni	89	8	3	495
	Kobiety	92	6	2	552
Wiek	18-24 lata	97	2	1	160
	25-34	88	10	2	185
	35-44	93	4	3	148
	45-54	89	9	3	191
	55-64	90	7	3	173
	65 lat i więcej	88	10	2	190
Miejsce zamieszkania	Wieś	91	6	3	404
	Miasto do 20 tys.	85	12	3	139
	20-100 tys.	89	9	2	204
	101-500 tys.	91	8	1	162
	501 tys. i więcej mieszk.	95	2	3	139
Wykształcenie	Podstawowe	88	10	2	284
	Zasadnicze zawodowe	87	10	3	266
	Średnie	93	6	2	351
	Wyższe	96	1	3	145
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	96	2	2	88
	Średni personel, technicy	98	2		43
	Pracownicy adm.-biurowi	89	6	4	62
	Pracownicy usług	89	9	2	64
	Robotnicy wykwalifikowani	91	7	2	130
	Robotnicy niewykwalifik.	85	11	4	55
	Rolnicy	85	8	7	56
Pracujący na własny rach.	89	11		36	
Bierni zawodowo	Renciści	85	12	3	85
	Emeryci	89	10	1	204
	Uczniowie i studenci	98	1	1	112
	Bezrobotni	89	6	5	63
	Gospodynie domowe i inni	87	10	3	50
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	94	4	3	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	94	6		79
	sekt. pryw. poza rolnict.	89	8	2	225
	prywatnym gosp. rolnym	86	8	6	44
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	86	10	4	249
	501-750	93	6	1	177
	751-1000	89	9	2	191
	1001-1500	95	3	1	153
	Powyżej 1500 zł	95	3	2	121
Ocena własnych war. mater.	Złe	88	10	2	194
	Średnie	89	8	3	472
	Dobre	94	5	1	382
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	98		2	50
	Raz w tygodniu	91	7	2	508
	1-2 razy w miesiącu	90	6	4	193
	Kilka razy w roku	89	8	2	205
	W ogóle nie uczestniczy	86	13	1	92
Poglądy polityczne	Lewica	92	7	1	126
	Centrum	88	10	2	348
	Prawica	92	5	3	347
	Trudno powiedzieć	90	7	3	227

Tabela 5

		Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:			Liczba osób
		warto być pracowitym	pracowitość nie jest koniecznym warunkiem sukcesów w życiu	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		84	14	1	1046
Płeć	Mężczyźni	82	17	1	495
	Kobiety	86	12	1	552
Wiek	18-24 lata	81	18	1	160
	25-34	85	15	1	185
	35-44	81	19		148
	45-54	82	15	2	191
	55-64	88	11	2	173
	65 lat i więcej	89	10	1	189
Miejsce zamieszkania	Wieś	88	11	2	404
	Miasto do 20 tys.	79	21	1	139
	20-100 tys.	83	16	1	203
	101-500 tys.	82	16	2	162
	501 tys. i więcej mieszk.	86	14		139
Wykształcenie	Podstawowe	87	11	2	284
	Zasadnicze zawodowe	85	14	1	266
	Średnie	83	16	1	351
	Wyższe	82	17	2	145
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	87	13		88
	Średni personel, technicy	79	19	2	43
	Pracownicy adm.-biurowi	73	27		62
	Pracownicy usług	74	25	1	64
	Robotnicy wykwalifikowani	84	15	1	130
	Robotnicy niewykwalifik.	90	8	2	55
	Rolnicy	87	13		56
	Pracujący na własny rach.	84	11	5	35
Bierni zawodowo	Renciści	90	8	2	85
	Emeryci	89	9	1	204
	Uczniowie i studenci	83	16	1	112
	Bezrobotni	86	14		63
	Gospodynie domowe i inni	78	21	1	50
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	79	18	3	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	81	19		79
	sekt. pryw. poza rolnict.	83	16	1	225
	prywatnym gosp. rolnym	88	12		44
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	87	11	1	248
	501-750	88	11	1	177
	751-1000	79	19	1	191
	1001-1500	85	15	1	153
	Powyżej 1500 zł	85	14	2	121
Ocena własnych war. mater.	Złe	85	14	1	193
	Średnie	86	12	2	472
	Dobre	82	17	1	382
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	94	6		50
	Raz w tygodniu	89	10	1	507
	1-2 razy w miesiącu	81	18	1	193
	Kilka razy w roku	77	21	2	205
	W ogóle nie uczestniczy	79	21		92
Poglądy polityczne	Lewica	81	18	1	126
	Centrum	84	15	1	347
	Prawica	86	14	0	347
	Trudno powiedzieć	84	13	3	227

Tabela 6

		Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:			Liczba osób
		warto zawsze i niezależnie od okoliczności być uczciwym	jeśli chce się w życiu do czegoś dojść, nie zawsze można być uczciwym	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		84	15	1	1044
Płeć	Mężczyźni	80	19	1	493
	Kobiety	88	11	1	551
Wiek	18-24 lata	79	20	1	158
	25-34	81	19	1	185
	35-44	86	13	2	148
	45-54	83	16	1	190
	55-64	89	11	1	173
	65 lat i więcej	89	10	2	190
Miejsce zamieszkania	Wieś	83	16	1	404
	Miasto do 20 tys.	79	18	3	139
	20-100 tys.	83	16	1	204
	101-500 tys.	88	12	1	161
	501 tys. i więcej mieszk.	90	10		137
Wykształcenie	Podstawowe	85	13	2	282
	Zasadnicze zawodowe	81	19	1	265
	Średnie	84	15	0	351
	Wyższe	90	9	2	145
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	95	5	1	88
	Średni personel, technicy	88	12		43
	Pracownicy adm.-biurowi	82	16	2	62
	Pracownicy usług	83	15	2	64
	Robotnicy wykwalifikowani	79	20	1	130
	Robotnicy niewykwalifik.	87	10	4	54
	Rolnicy	78	22		56
Pracujący na własny rach.	92	8		36	
Bierni zawodowo	Renciści	81	17	2	85
	Emeryci	88	12	0	204
	Uczniowie i studenci	80	20	1	110
	Bezrobotni	84	15	1	63
	Gospodynie domowe i inni	83	17		50
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	88	11	1	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	88	12		79
	sekt. pryw. poza rolnict.	80	18	1	225
	prywatnym gosp. rolnym	81	19		44
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	80	18	2	248
	501-750	83	17	0	177
	751-1000	84	15	1	191
	1001-1500	87	13		153
	Powyżej 1500 zł	91	9	1	121
Ocena własnych war. mater.	Złe	81	17	2	194
	Średnie	85	14	1	471
	Dobre	85	14	1	380
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	95	5		50
	Raz w tygodniu	88	11	1	507
	1-2 razy w miesiącu	78	19	3	191
	Kilka razy w roku	81	19	0	205
	W ogóle nie uczestniczy	77	23		92
Poglądy polityczne	Lewica	80	20		126
	Centrum	86	12	1	346
	Prawica	87	12	1	347
	Trudno powiedzieć	79	19	2	226

Tabela 7

		Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:			Liczba osób
		warto być dobrym	dobroć nie poptaca, w życiu trzeba trochę bezwzględności	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		78	21	1	1047
Płeć	Mężczyźni	76	23	1	495
	Kobiety	80	19	1	552
Wiek	18-24 lata	75	24	1	160
	25-34	81	19	1	185
	35-44	78	20	2	148
	45-54	75	24	2	191
	55-64	83	17		173
	65 lat i więcej	78	21	2	190
Miejsce zamieszkania	Wieś	81	18	1	404
	Miasto do 20 tys.	68	29	3	139
	20-100 tys.	78	21	1	204
	101-500 tys.	77	21	2	162
	501 tys. i więcej mieszk.	82	18		139
Wykształcenie	Podstawowe	79	20	1	284
	Zasadnicze zawodowe	72	27	1	266
	Średnie	81	18	1	351
	Wyższe	80	18	2	145
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	87	11	2	88
	Średni personel, technicy	84	14	2	43
	Pracownicy adm.-biurowi	79	21		62
	Pracownicy usług	70	29	2	64
	Robotnicy wykwalifikowani	78	22		130
	Robotnicy niewykwalifik.	75	25		55
	Rolnicy	75	22	3	56
	Pracujący na własny rach.	70	27	3	36
Bierni zawodowo	Renciści	80	18	1	85
	Emeryci	78	21	1	204
	Uczniowie i studenci	77	21	2	112
	Bezrobotni	78	21	1	63
	Gospodynie domowe i inni	82	18		50
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	80	18	3	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	80	19	1	79
	sekt. pryw. poza rolnict.	78	22	1	225
	prywatnym gosp. rolnym	78	18	4	44
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	79	20	1	249
	501-750	78	20	3	177
	751-1000	78	22		191
	1001-1500	76	23	1	153
	Powyżej 1500 zł	85	14	1	121
Ocena własnych war. mater.	Złe	79	21	1	194
	Średnie	78	21	2	472
	Dobre	78	20	1	382
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	84	13	2	50
	Raz w tygodniu	82	17	1	508
	1-2 razy w miesiącu	76	23	1	193
	Kilka razy w roku	74	26	1	205
	W ogóle nie uczestniczy	70	29	1	92
Poglądy polityczne	Lewica	73	27		126
	Centrum	78	21	1	348
	Prawica	82	17	1	347
	Trudno powiedzieć	77	21	2	227